

Mislav Uzunić

DUŠA KAO IZVOR LJEPOTE KOD PLOTINA**1. Uvod**

Kao početak filozofije novoplatonizma uzima se treće stoljeće, kada ujedno djeluje i Plotin, dakle oko pet stoljeća nakon Platona, i jedno stoljeće prije Augustina, koji je novoplatonizam inkorporirao u svoju filozofiju, ako ju možemo tako nazvati. Plotin se smatra najistaknutijim predstavnikom novoplatonizma. Živio je od 204. do 270. godine, učitelj mu je bio Amonije Sakas, a najistaknutiji učenik mu je bio Porifirije. O Plotinu i njegovoj filozofiji znamo upravo zahvaljujući Porifiriju, koji je Plotinovo učenje zapisao u pedeset i četiri spisa koje je podijelio u šest tzv. »eneada« sa po devet spisa. Porifirije nije poredao spise kronološki, nego problematski. Iako svaki važniji pojam ima svoje poglavlje u *Eneadama*, zbog povezanosti i cjelovitosti Plotinova sustava ovaj Porifirijev poredak po problematici nije dovoljan za razumijevanje Plotinove filozofije, nego je potrebno proučavanje cijelih *Eneada*. Tako, na primjer, Plotinovo učenje o Jednom, koje je izneseno u šestoj »Eneadi« nije dovoljno za razumijevanje tog pojma, jer Plotin kroz cijele *Eneade* u fragmentima iznosi svoje učenje o Jednom. Dakle cjelovitost Plotinova sustava, u kojem su njegova ontologija, etika, estetika i epistemologija neraskidivo povezani, zahtijeva poznavanje cjelinu njegove filozofije.

U ovom radu izložit ću Plotinovu estetiku koja je usko povezana s poznavanjem Plotinove filozofije. Treba pritom reći da se Plotin ne bavi estetikom u modernom smislu te riječi – on ne objašnjava što je to ljepota, umjetničko djelo ili umjetnost. Plotin svoj pojam lijepog veže uz lijepu dušu, koja je takva ukoliko je odvojena od materijalnog, a to opet znači odvajanje i pročišćenje od svijeta, sve u svrhu dostizanja Jednog. Plotinova estetika, ontologija i epistemologija u službi su, dakle, etike.

2. Jedno i pitanje njegovog određenja

Kao što je ranije rečeno, Plotinova filozofija cjelovit je sustav koje se ne može razumjeti bez poznavanja svih dijelova¹, stoga ću, prije nego prijedem na izlaganje Plotinove estetike, pobliže opisati Plotinov pojam Jednog, koji je ključan za sveukupno razumijevanje. Iako Plotin naglašava da se o Jednom ne može ništa reći,² i da je svaki pokušaj težak, on daje teško prohodan prikaz Jednog. Plotin nam govori da Jedno ne možemo shvatiti putem

1 Danko Grlić, *Estetika. Povijest filozofskih problema*, Naprijed, Zagreb 1983., str. 108.

2 Plotin, *Eneade*, Književne novine, Beograd 1984., VI, 9, 3.

neke nauke ili mišljenja, nego Jedno treba shvaćati kao prisustvo.³ Jedno treba shvaćati kao cjelovitost, kao ne-mnoštvo, dakle više kao kvalitetu, a ne biće, štoviše, Jedno je iznad bića.⁴ Jedno je također i iznad boga,⁵ jer Jedno nije neka vrsta bića. Stoga, Copleston neopravdano poistovjećuje Jedno s Bogom kada kaže, opisujući Plotinovu filozofiju, je da »Bog (...) potpuno transcendentan: On je jedno, iznad sveg mišljenja i sveg bivstvovanja, neizreciv i nepojmljiv«. ⁶ Copleston nastavlja opisivati Plotinovo Jedno poistovjećujući ga s Bogom. Svoj pojam Jednog Plotin uistinu koristi u raznim kontekstima, pa ga se može tumačiti i kao boga, ali iz navedenih primjera jasno je da Plotin Jedno ne uzima isključivo kao neko biće ili boga, nego kao stanje ili kvalitetu.⁷

Sve postoji po Jednom (το εν), kada nešto ne bi bilo jedinstveno, ono ne bi ni postojalo.⁸ Jedno isijava *nous*, um ili duh, koji onda opet isijava dušu.⁹ U *nousu* se nalaze ideje, i *nous* je nepromjenjiv, jer on ne misli pojedinačne stvari, nego sve zajedno.¹⁰ Um, koji je Ljepota, stvara svjetsku Dušu.¹¹ Duša je spona između osjetilnog i nadosjetilnog svijeta, i ta Duša se dijeli na višu i na nižu.¹² Iako *nous* sadržava ideje, bića ne nastaju po tim idejama, nego po njihovim praslukama (λόγοι σπερματικοί).¹³

Cijela Plotinova filozofija prožeta je etičkim elementom¹⁴ koji nalaže da je Jedno najviši entitet kojem sva bića teže¹⁵ jer Jedno je Dobro.¹⁶ Iako je Plotin negativno raspoložen prema materijalnom, jer za njega je bitno određenje svega duh (*nous*), bilo bi krivo zaključiti da je Plotin dualist – za njega materija je lišenost, a ne supstancija.¹⁷ Upravo bi dualizam bio prepreka sjedinjavanju materijalnih bića sa Jednim, koje nije materijalno, koje nema oblik ni mjeru.¹⁸ Plotin se u mnogočemu oslanja na Platona, Platonov idealizam je utjecao na Plotinovu teoriju emanacije i teoriju ideja, ali bilo bi pogrešno Plotinov sustav shvaćati kao objektivni idealizam, ili dualizam, kako to Copleston tumači.¹⁹ Mnogo je prihvatljivije Plotinovu filozofiju shvaćati kao monističku u kojoj je Duša poveznica materijalnog i Jednog, jer je to ključno za dolazak do Jednog. Plotin Jedno opisuje, kao što je već rečeno, kao ono bez oblika ili mjere. On, međutim, ide još i dalje te Jedno

3 *Eneade*, VI, 9, 4.

4 Fredrik Koplston, *Istorija filozofije. Grčka i Rim*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1988., str. 503.

5 Plotin, *Eneade*, VI, 9, 6.

6 Koplston, *Istorija filozofije*, str. 502.

7 U prilog ovome govore razni Plotinovi izvještaji u *Eneadama* poput V. 5. 10. koji se čine proturječni, a kojima Plotin želi ukazati da Jedno nije neko biće koje se može opisati, a time i ograničiti: »Ono [Jedno] se ne kreće, niti miruje (...) On nije ni ograničen. (...) Međutim, nije ni neograničen onako kako je to veličina«.

8 Plotin, *Eneade*, VI, 9, 1.

9 Grlić, *Estetika: Povijest filozofskih problema*, str. 109.

10 Koplston, *Istorija filozofije*, str. 505-506.

11 Isto, str. 506.

12 Isto.

13 Isto.

14 Plotin, *Eneade*, I, 6, 6.

15 Isto, VI, 9, 9, i I, 6, 7.

16 Isto, VI, 9, 6.

17 Koplston, *Istorija filozofije*, str. 508.

18 Plotin, *Eneade*, V. 5. 11.

19 F. Koplston, *Istorija filozofije*, str. 507-508.

opisuje kao ono umno i kao uzrok uma.²⁰ Ova odredba, da je Jedno umno i uzrok uma, vrlo je bitna za razumijevanje Plotinove filozofije, jer će upravo ta umna supstanca, koja je uzrok svega, i koja je prisutna u svemu, biti način po kojem biće može doći do Jednog.

3. Određenja lijepog

U prvoj Eneadi Plotin svoje razmatranje o lijepom počinje govorom o lijepom u objektima, o lijepom kao skladu i simetriji dijelova.²¹ Plotin priznaje tjelesno lijepo, no smatra ga nedovoljnim i daleko inferiornim opisom lijepog; istinsko lijepo nije simetrija tijela, nego lijepa duša.²² Također, lijepo ne može biti samo simetrija, jer kako može lijep govor, lijepa djela, ili vrlina biti lijepi kada tu simetrije nema?²³ Lice koje je simetrično, kaže Plotin, jednom može biti lijepo, a drugi put ružno – iako je simetrija i dalje prisutna.²⁴ Ljepota je, dakle, ne samo u predmetima kao simetrija, nego u duši koja tu ljepotu prepoznaje. Da bih pojasnio Plotinovo poimanje lijepog kao simetriji tijela, tj. odbacivanje istog, potrebno je prvo obrazložiti Plotinov stav o ružnom i o materiji. Plotin ima izričito negativan stav o materiji, za njega materija jest ružna.²⁵ Važno je naglasiti da za Plotina materija nije supstanca, nego je lišenost oblika, materija je također bestjelesna,²⁶ ona nije biće, nego je u potenciji.²⁷ Plotin, dakle, materiju (ὕλη), shvaća aristotelovski, kao potenciju; materija je ružna jer je lišena oblika. Materiji, koja je najudaljenija od Jednog Plotin kontrastira dušu, koja je blizu Jednom:

»Jer što je sasvim bezmerno jeste materija i sasvim je neslično [Jednom]; no ukoliko učestvuje u obliku (duša) je slična Onome što je bez oblika. Ono što je blizu (Njega) više učestvuje; duša je pak, tome bliža i srodnija nego telo.«²⁸

Materija je najudaljenija od Jednog, koje je ujedno i Dobro, pa je materija nelijepa i zla.²⁹ Jedno, koje je Lijepo i Dobro, paradigma je djelovanja; u odnosu na Jedno se promatra sve ostalo, tako je materija ružna i zla, dok je duša, ukoliko je očišćena i udaljena od materijalnog, dobra i lijepa jer je bliže Jednom. Kao primjer materije koja je najfinija i najljepša Plotin daje vatru; vatra teži prema gore te » najfinija je od svih tela jer je blizu netelesnom.«³⁰ Zanimljivo je za primijetiti da se upravo ova koncepcija zla kao lišenosti dobra nalazi i u Augustinovom učenju o zlu. Augustin, koji je novoplatoničsku tradiciju prenio u kršćanstvo, zlo definira kao lišenost dobra³¹, te izbjegava problem Boga kao tvorca zla.

20 Plotin, *Eneade*, V. 5. 10.

21 Isto, I, 6, 1-3.

22 Isto, I, 6, 1.

23 Isto.

24 Isto.

25 Isto, III, 6, 11.

26 Grlić, *Estetika: Povijest filozofskih problema*, str. 110.

27 Plotin, *Eneade*, II, 5, 4.

28 Isto, I, 2, 2.

29 Grlić, *Estetika: Povijest filozofskih problema*, str. 110.

30 Plotin, *Eneade*, I, 6, 3.

31 Aurelije Augustin, *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1973., str. 53.

Ružno je, dakle, lišenost. Kao što je materija ružna jer je lišena oblika, tako je duša ružna ako je lišena lijepog, tj. vrline.³² Lijepa duša je ona duša koja je pročišćena od materijalnog, koja je odstranila sve »drugo«, koja je očišćena od strasti i žudnji, i koja je odložila svu ružnoću.³³ Duša se treba očistiti od materije da bi se uzdigla do Jednog. To očišćenje događa se kroz vrlinu i kroz mudrost: »i razboritost i hrabrost, i, uopšte, vrlina, sve to je neko pročišćenje, a to je i sama mudrost.«³⁴ Plotin pročišćenu, tj. vrlu i lijepu, dušu povezuje sa umnom djelatnošću i odvajanju od tjelesnog:

»Jer, šta bi mogla biti istinska razboritost do nebavljenje telesnim nasladama već bežanje od njih (...) Veličina duše je prezir svega ovdašnjeg. Razum je pak, mišljenje u okretanju od onog dole koje vodi dušu ka onom gore. Duša, pročistivši se, postaje oblik, pojam, sasvim netelesna i umstvena, i cela pripada Božanskom gdje je izvor lepog i sve ono što je duši srodno. Dakle, duša postaje lepša nakon što je dovedena do uma, Um i to umno jest njoj bliska lepota (...) Zbog toga se pravilno govori da duša postaje (nešto) dobro i lepo kada postane slična bogu, jer lepota i drugi udeo bića jesu odande.«³⁵

Ovaj odjeljak sažima i povezuje Plotinovu estetiku, etiku i epistemologiju; Jedno je najviši princip – izvor Dobrog, Lijepog, i Uma (*nous*), princip kojemu sva bića teže, no da bi se došlo do Jednog potrebno je očistiti dušu od materije, a to se postiže vrlinom i mudrošću. Lijepa duša je ona koja je blizu Jednom, koje je ujedno i izvor lijepog.

Zanimljivo je Plotinovo povezivanje lijepog sa mudrošću, ono što je kod Platona kontemplacija. Plotin ističe da su filozofi, zbog toga što se bave mudrošću, oni koji su najbliže Jednom i imaju prednost pred umjetnicima.³⁶ Filozofima nije potrebno odvajanje od tjelesnih ljepota, kao što je potrebno umjetnicima i ljubavnicima,³⁷ jer »On [filozof] bolno žudi za lepotom, no ne zadovoljava ga telesna lepota«³⁸; filozof teži vrlini, a dolazak do lijepog i vrline moguć je samo dolaskom do Jednog. Filozofija je, dakle, ispravan put do Jednog, jer se filozofi udaljavaju od tjelesnog i okreću netjelesnom – mudrošću i vrlini.

Kao što je već naznačeno, cjelokupan Plotinov filozofijski sustav služi kao podloga za etičko učenje o Jednom; navedene komponente Plotinove filozofije tek su teorijska podloga za dolazak do Jednog, a događaj kojim se zapravo dolazi do Jednog jest ekstaza, ili kako to Plotin zove, pročišćenje.³⁹ Porifirije izvještava da je Plotin u šest godina, koliko je Porifirije bio uz Plotina, doživio četiri ekstaze.⁴⁰ Plotin u *Eneadama* izvještava:

»Često mi se događa da se dignem iz tela u samog sebe i da budem izvan svega ostalog, a unutar sebe samog. Tada vidim zadivljujuće veliku lepotu, i najčvršće

32 Plotin, *Eneade*, I, 6, 5.

33 Isto.

34 Isto, I, 6, 6.

35 Isto.

36 Isto, I, 3, 2-3.

37 Isto, I, 3, 3.

38 Isto, V, 9, 2.

39 Isto, IV, 7, 10.

40 Koplston, *Istorija filozofije*, str. 502.

verujem da posедуjem bolju sudbinu. U meni je delotvoran najbolji život, i istovetan sam s božanskim; a nakon što sam se učvrstio u njemu i nakon što sam dosegao u delotvornost nalazim se čvrsto iznad sveg ostalog umstvenog. (Međutim) posle tog mirovanja u božanskom, i nakon što sam iz uma sišao do rasuđivanja/promišljanja, pitam se kako uopšte i sada silazim.«⁴¹

Iako Plotin ne naziva eksplicitno svoje doživljaje ekstazom, nego odvajanjem⁴² i pročišćenjem,⁴³ on daje upute da je uzdignuta i pročišćena duša ona koja je vrlo, mudra, i očišćena od tjelesnog.⁴⁴ Takvo pak djelovanje vodi do spoznaje i gledanja Jednog, tj. Dobrog i Lijepog.⁴⁵

Plotinovo određenje lijepog vrlo je subjektivno; lijepo je lijepa duša, ono unutarnje, a ne ono vanjsko i materijalno.⁴⁶ Plotin isto tako određuje umjetnost (τεχνη); umjetničko djelo nije lijepo po svojoj formi (kao opreka ὄλη, jer i ta je forma karakteristika materije), nego je lijepo po duši umjetnika koja ju je stvorila i koja je lijepa.⁴⁷ Umjetničko djelo nije lijepo zbog simetrije ili izgleda, jer je izgled nekog kipa ostvaren pomoću materije, a materija ne može iz ružnog i neoblikovanog prijeći u lijepo i oblikovano sama po sebi, nego po umjetnikovoj duši koja već posjeduje tu ljepotu. Tako Plotin daje primjer dvaju komada kamena, jednog neisklesanog i bez forme, a drugog isklesanog u obliku boga, te konstatira da je isklesani kamen lijep zato što sudjeluje u umjetnosti i ima oblik, jer »u kiparu se on [oblik] nalazio ne ukoliko ovaj poseduje oči ili ruke već zato što učestvuje u umjetnosti.«⁴⁸

Iako je nasljednik platonovske misli, Plotinovo neraspoloženje prema umjetnostima puno je manje nego kod Platona. Štoviše, Plotin smatra da umjetnička djela nisu rezultat samo oponašanja prirode, nego se umjetnosti uzdižu do »pojmovā« iz kojih je nastala priroda.⁴⁹ Nadalje, umjetnik ne stvara samo oponašanjem prirode, jer, kaže Plotin, Fidija nikada nije vidio Zeusa, ali je stvorio lijep kip Zeusa po svojoj predodžbi Zeusa, koja proizlazi iz lijepe Fidijine duše.⁵⁰ Plotin se, dakle, nešto pozitivnije odnosi spram umjetnosti kojoj ipak daje vrijednost, nego Platon koji umjetnost odbacuje kritizirajući ju kroz prizmu etike i epistemologije. Tako u *Državi* kritizira i ismijava umjetnike kao kvaritelje društva jer se bave kopijom kopija⁵¹, a ne istinom, tj. idejama. U dijalogu *Ion*, Platon isto tako stavlja istinu ispred lijepog, te pokazuje kako pjesnici, iako pjevaju o umijećima, ne posjeduju umijeća poput liječništva i vojskovođenja⁵². Iako je i Plotinu i Platonu estetika bitan dio etike, Plotin priznaje lijepo u umjetničkim djelima, dok su Platonu etički i epistemološki aspekti puno bitniji, te je lijepo u umjetnosti, ako ga i ima, nevažno spram etike.

41 Plotin, *Eneade*, IV, 8, 1.

42 Isto, VI, 4, 16.

43 Isto, IV, 7, 10.

44 Isto.

45 Isto, VI, 7, 36.

46 Isto, I, 6, 1.

47 Grlić, *Estetika. Povijest filozofskih problema*, str. 113.

48 Plotin, *Eneade*, V, 8, 1.

49 Isto, V, 8, 1.

50 Isto, V, 8, 1.

51 Platon, *Država*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 2002., 595a-597b.

52 Platon, *Ion, Lahet, Meneksen*, Biblioteka Scopus, Zagreb 1998., str. 47-49.

4. Zaključak

Plotin je živio pred kraj antike i svojim je filozofskim sustavom svakako pomogao prijelazu platonovske misli u srednji vijek gdje ga Aurelije Augustin prihvaća i inkorporira u kršćanstvo. Iako se Plotinov sustav karakterizira kao misticizam, ta klasifikacija može biti nejasna. Plotinovo neraspoloženje prema materiji i naglasak na duhovnom odista sličje platonizmu ili čak kršćanstvu, no Plotin ipak ne ide tako daleko da, poput Platona, odbacuje sve materijalno kao kopiju, nego lijepo u umjetnosti dopušta, ne ostavljajući materijalnu i duhovnu sferu do kraja razdvojene. Plotinova estetika stoga je neizostavan dio njegova cjeloukupnog sustava. Pojam lijepog i pojam umjetnosti Plotin promatra kroz prizmu etike. On lijepo određuje spram dolaska do Jednog koje je svrha i sreća svakog umnog bića. Da bi se došlo do Jednog, koje je izvor Dobrog i Lijepog, potrebna je lijepa i dobra duša. To se postiže udaljavanjem od materije, a prednost svakako imaju filozofi, koji se već bave umnim djelatnostima. Lijepo je u duši, koja onda tu ljepotu projicira i na umjetničko djelo, te je ono time lijepo. Za dolazak do Jednog vrlo i pročišćena duša tek je priprema, pravi događaj kojim se dolazi do Jednog je ekstaza. Ekstaza zahtijeva dušu pročišćenu od materije, te omogućuje gledanje i promatranje Jednog.

Literatura

Augustin, Aurelije, *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1973.

Grić, Danko, *Estetika. Povijest filozofskih problema*, Naprijed, Zagreb 1983.

Koplston, Fredrik, *Istorija fiozofije. Grčka i Rim*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1988.

Platon, *Država*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 2002.

Platon, *Ion, Lahet, Meneksen*, Biblioteka Scopus, Zagreb 1998.

Plotin, *Eneade*, Književne novine, Beograd 1984.